

Földvári Mónika

Vallásszociológiai perspektívák

Vallásosság és spiritualitás Magyarországon országosan reprezentatív vizsgálatok tükrében

Nem könnyű képet alkotni a hazai vallásosság alakulásáról. Rendelkezésünkre állnak ugyan vallásosságra vonatkozó kérdéseket is tartalmazó, országosan reprezentatív vizsgálatok, mégsem állítható, hogy tiszta képet láthatunk az adatok alapján. Az okok részben mindig is jelen voltak, részben pedig újabb fejlemények.

A mindig is jelen lévő bizonytalanság többek közt abból fakad, hogy nem létezik általánosan elfogadott meghatározás arra vonatkozóan, mit értünk vallás, vallásosság alatt, sem a közvélemény, sem a kutatók körében. Vannak, akik inkább az intézményes dimenzióhoz, mások a hithez, megint mások a vallásgyakorlatok végzéséhez kötik inkább a vallásosságot. Olyan országosan reprezentatív vizsgálatok, mint az EVS (European Values Study, magyar adatokat is tartalmazó vizsgálatai: 1990, 1999, 2008), az ISSP (International Social Survey Program 1991, 1998, 2008), a vallásosságra vonatkozóan sokféle kérdést tesznek fel, így a vallásosság egyszerre több szempont szerint is vizsgálható. Látunk kell azonban, hogy a kiindulópont ebben az esetben is az intézményes keresztény vallásosság. Ez az, amelyben fogalmaink gyökereznek, és ami alapján a kérdéseink megfogalmazódnak. És elsősorban a vallásosságnak erről, szigorúan véve a népesség körülbelül egytizedét érintő formájáról és a társadalom tagjainak hozzá való viszonyulásáról kapunk képet; arra vonatkozóan pedig, hogy mi van ezen kívül, kevés támpontunk van. A koncepció maga és a kérdésfeltevés módja is átgondolásra szorul a jelenkori vallásosságra/spiritualitásra vonatkozó tapasztalatok és feltáró kutatások fényében (Tomka 1996, 2001).

Újabb, és ha a 2011-es népszámlálási adatokra, az Ifjúság 2012 vagy az ESS (European Social Survey) 2012 felvételle gondolunk, egyre égetőbbnek látszó probléma, hogy a vallásosságra vonatkozó kérdésekre számottevő arányban nem válaszolnak a megkérdezettek. Számatlan oka lehet ennek. Lehet, hogy

a válaszadók a világnézetükre, vallásosságukra vonatkozó kérdéseket egyre jobban magánügynek tekintik, vagy az is, hogy ezen a területen a feltett kérdésekre egyre kevésbé adható biztos válasz. A kérdésfeltevés módja is befolyásolhatja az eredményeket.¹ Bármilyen legyen a háttérben, valahogy kezelniük és értelmezniük kell a kimaradt válaszok okozta torzítást.

Tanulmányomban megkísérlem röviden összefoglalni, mit mondhatunk a vallásosságra (is) vonatkozó országosan reprezentatív vizsgálatok adatai alapján a vallásosság hazai alakulásáról, kitérve az adatok értelmezésének problémáira és arra, hogy az eredmények alapján milyen eddigiektől eltérő kutatási irányok látszanak termékenynek.

Adatok a vallásosság hazai alakulásáról

Intézményes vallásosság: önbesorolás és vallásgyakorlat

Ahogy már volt róla szó, az országosan reprezentatív vizsgálatok a legtisztább képet az intézményes vallásosságról nyújtják. Igaz, hogy ma a vallásszociológia egyik fő feladata épp az intézményes kontroll alól kibúvó vallásosság megragadása (Tomka 2001), ugyanakkor az is igaz, hogy az intézményes vallásosság mindmáig a vallásosság egyik fő típusának tekinthető, a vallási intézményekhez kötődés fontos differenciáló tényező (Földvári-Rosta 1998, 2004; Földvári 2003, 2004).

Mit mutatnak az adatok? A vallásosságot vizsgáló egyik fő kérdéscsoport arra vonatkozik, hogy mit gondolnak az emberek magukról, milyen kategóriába sorolják be a vallásosságukat. Vallásosak-e vagy sem, tartoznak-e valamilyen intézményes formához, vallásos közösséghez, vagy sem. Mindegyik kérdés tovább árnyalható, megrajzolva a vallási identitás kontúrjait.

Ha a *felekezethez tartozás* adatait nézzük, megállapítható, hogy csökkenően van azok aránya, akik valamely konkrét valláshoz, felekezethez tartozónak vallják magukat, ami azt jelenti, hogy legalábbis identitás, önazonosság szintjén az intézményhez kötött vallásosság egyre inkább háttérbe szorul.² A felekezetek szerinti megoszlás adatai azt mutatják, hogy a hagyományos keresztény felekezetek a meghatározók, más felekezetek számbeli aránya elenyésző.³ Ezen a téren nem figyelhető meg drasztikus változás.

A népszámlálási adatok 2001 és 2011 között számottevő változást mutatnak a felekezethez tartozás tekintetében, ugyanis 2001-ben még a válaszadók 75%-a, 2011-ben viszont már csak 55%-a sorolta magát valamely felekezethez (KSH 2014). Sajnos azonban több dolog is akadályozza azt, hogy ez a két számadat összehasonlítható legyen. Az egyik, hogy 2011-ben nagyon magas volt a kérdésre nem válaszolók aránya (ez több okkal összefügghet, de talán leginkább az online kitöltés lehetőségével, ahol nem volt kötelező a vallásra vonatkozóan választ adni), a másik, hogy a két felvételnél nem ugyanazt a kérdést tették fel a felekezethez tartozásra vonatkozóan. Másra gondolnak az emberek akkor, ha csak azt kérdezzük, mi a vallása, felekezete (megmondják, hova keresztelték őket), és másra akkor, ha azt kérdezzük, mely felekezethez tartozónak érzi magát. 2001-ben az előbbi,

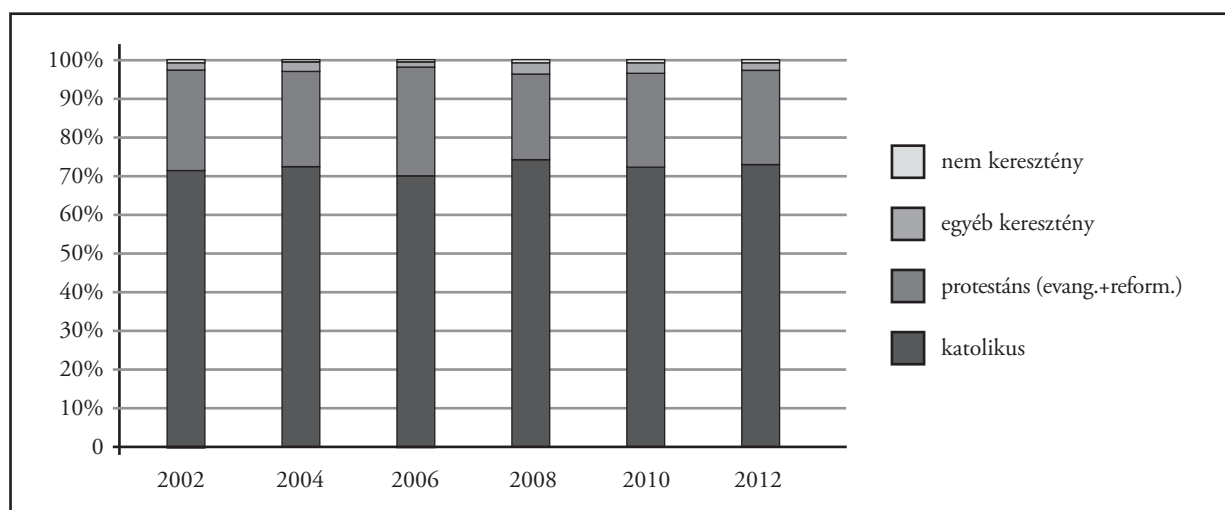
2011-ben pedig az utóbbi kérdést tették fel. Így a népszámlálási adatok nem alkalmasak arra, hogy a felekezet szerinti megoszlás változásáról reális képet alkossunk (Rosta 2013a, Máté-Tóth–Nagy 2013).

Összehasonlításképp megnézhetjük más kutatások adatait. Talán az ESS a legmegfelelőbb, ahol több vizsgálatban is változatlan formában tették fel ugyanazt a felekezetre vonatkozó kérdést,⁴ amely, akárcsak a 2011-es népszámlálás során feltett kérdés, arra vonatkozik, hogy van-e olyan felekezet, amelyhez tartozónak érzi, tekinti magát a válaszadó. Ezek szerint az önmagukat valamilyen felekezethez sorolók aránya 2002-ben 63%, 2010-ben 59%, 2012-ben pedig már csak 47% volt. Ha a többi évre vonatkozó arányszámot is tekintetbe vesszük (2004-ben 62%, 2006-ban 59%, 2008-ban pedig 58% volt a felekezetekhez tartozók aránya), 2002–2010 között korrektebb stagnálásról beszélni, 2010–12 között ugyanakkor jelentős a csökkenés. Kérdés, hogy tartós lesz-e ez a tendencia.

Megvizsgálhatjuk a magukat valamilyen felekezethez sorolók megoszlását is. 2002 és 2012 között a felekezetek szerinti megoszlás nem változott jelentős mértékben. A hagyományos keresztény felekezetek a meghatározók, az egyéb keresztény felekezetek számaránya a vizsgált időszakban stagnált és nem haladta meg a 3%-ot, a nem keresztény felekezetek tagjainak számaránya egyik évben sem érte el az 1%-ot (1. ábra).

1. ábra

A magukat valamilyen felekezethez sorolók megoszlása

Forrás: ESS 2002–2012.

1. táblázat

A vallási önbesorolás kategóriái 1980–2008 között

Év	N	Vallásos...		Nem tudja eldönteni, vallásos vagy sem	Nem vallásos	Határozottan nem vallásos, más a meggyőződése	Válaszhiány	Összesen
		az egyház tanítása szerint	a maga módján					
1980	931	10,6	40,9	8,2	19,3	19,0	2,0	100,0
1988	8998	12,3	45,8	5,2	26,6	8,7	1,4	100,0
1991	1984	16,0	52,8	5,4	20,8	4,5	0,5	100,0
2000*	16705	13,5	56,9	3,3	25,7		0,6	100,0
2008*	1513	17,9	48,3	5,7	27,9		0,2	100,0

Forrás: Rosta 2012 (Az adatok 1980–91 közötti időre vonatkozóan a Magyar Közvéleménykutató Intézetből (Tomka 1991), 2000-re vonatkozóan a TÁRKI Omnibusz 2000/1–12 felvételeiből és az EVS 2008 felvételéből származnak.).

*A 2000-es és 2008-as felvételekben feltett kérdés nem tesz különbséget a nem vallásos típus két kategóriája között, így a megadott értékek a két kategóriára együtt vonatkoznak.

Árnyalódik a kép, ha másképp kérdezünk. Van egy kérdéstípus, amit nagyon gyakran feltesznek különböző kutatásokban, és amelyben kifejeződik az intézményes és az attól elváló vallásosság. A *vallási önbesorolásnak ezt az egyházas és maga módján vallásosságot megkülönböztető változatát* Tomka Miklós kezdte alkalmazni a hetvenes években.⁵

Ha az erre a kérdésre adott válaszokat vizsgáljuk, egyáltalán nem úgy tűnik, hogy az intenzív egyházas vallásosság háttérbe szorulna, sőt, inkább egy enyhe emelkedést tapasztalni ezen a téren, míg a maga módján a vallásosság stagnálni, 2000–2008 között inkább csökkenni látszik.

Ugyanakkor kijelenthető, hogy ezzel együtt is ma Magyarországon a társadalom egy kis része, mindössze 18%-a vallja magát egyházasan vallásosnak. A kisebbséget képező egyházas vallásosság esetén a hit és vallásgyakorlat egysége figyelhető meg, az egyházi hagyományoknak megfelelően.

A maguk módján vallásosakra, akik viszont a társadalom közel felét teszik ki, a különböző vallásos elemek esetleges jelenléte, a vallásos hit gyengülése és ellentmondásossá válása, a vallásgyakorlat ritkulása és az egyházi kapcsolatok felszámolódása jellemző, de jelentős részben olyan válaszadókról van szó, akik méltóan a keresztény hagyományból, és időnként az egyházak életében is részt vesznek (Tomka 2010a).

A „maga módján vallásos” kategória csökkenésével párhuzamosan némiképp nőtt a bizonytalanok és nem vallásosak aránya. Az, hogy a maguk módján vallásosak aránya az évezred elejétől

csökken, arra utal, hogy nem egy vallási individualizációs folyamatról, vallási intézményektől történő eltávolodásról, hanem inkább elvallástalanodásról beszélhetünk, amely a vallási kultúrához lazábban kapcsolódókat érinti.

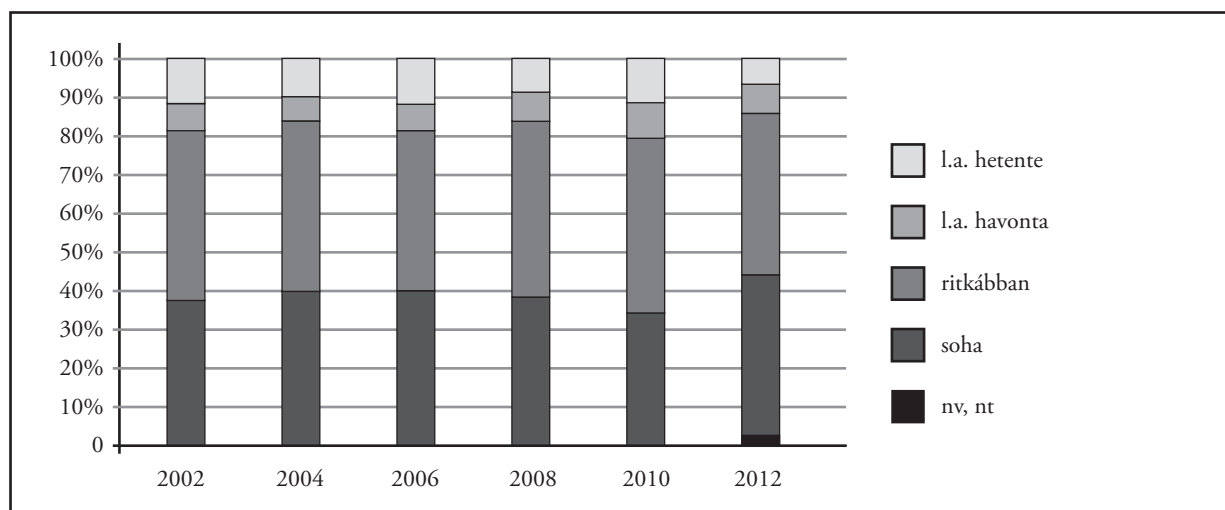
Sajnos, erre az önbesorolási kérdésre vonatkozóan nincsenek friss, a teljes népességre vonatkozó adataink, így nem tudjuk megmondani, hogy 2008-at követően folytatódott-e a „maga módján vallásos” típus térvészése⁶ (1. táblázat).

A kutatási kérdések egy másik, intézményes vallásossághoz köthető csoportja az intézményes vallásgyakorlatban való részvétel gyakoriságára kérdez rá. A *templomba járási arányok* egyértelműen csökkenő tendenciát mutatnak. Az EVS adatainak tanúsága szerint a legalább hetente templomba járók aránya az 1991-es 14%-ról 2008-ra 9%-ra, a legalább havonta templomba járók aránya 23-ról 15%-ra csökkent 1991 és 2008 között.

Az ESS felvételek is hasonló értékeket mutattak 2008-ra (a heti templomba járók aránya 8,5; a legalább havonta templomba látogatók aránya 16% volt). 2010-re a heti és a havi templomlátogatók aránya kissé megemelkedett, de 2012-re mindkettő csökkent. Nagyvonalakban az mondható, hogy az évezred elejétől a havonta templomba járók aránya (akik legalább havonta, de ritkábban, mint hetente járnak templomba) stagnált, a legalább hetente templomba járók aránya 2010-ig stagnált, aztán csökkent. 2012-ben a legalább havonta templomot látogatók aránya mindösszesen 14% volt.

2. ábra

Különleges alkalmaktól (esküvők, temetések) eltekintve milyen gyakran vesz részt vallási szertartásokon? A részvétel gyakorisága szerinti megoszlás, 2002–2012

Forrás: ESS 2002-12

Ugyanebben az időszakban, 2010 után a ritkán (nagyobb ünnepekkor, vagy annál is ritkábban) templomba járók aránya is csökkent, ami szignifikáns növekedést eredményezett a szertartásokon soha részt nem vevők arányában. A templomba soha nem járók aránya 2012-ben nagyjából annyi (42%), mint a templomot ritkán látogatóké (41%). (Lásd a 2. ábrát.)

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 2010-es fellendüléstől eltekintve a szertartások látogatásának gyakorisága csökkenő tendenciát mutat, és nem csupán a szertartásokat ritkán látogatók aránya, hanem az intenzív templomlátogatók aránya is mérséklődik.

A népesség körében ez mindenképp az intézményes vallásgyakorlatban való részvétel visszaesését jelzi. A csökkenés valószínűleg nem abból adódik, hogy az emberek templomba járási szokásai változnak, hanem inkább abból, hogy a népesség (és így a minta) összetétele változott: a kihaló, templomba gyakrabban járó idősebb populáció helyébe a vallását kevésbé intenzíven gyakorló korcsoport lép.⁷

Mit mondhatunk tehát a vallásosság intézményhez kötött elemeinek alakulásáról? Miközben az önmagukat egyházasan vallásosnak tartók – tehát vallásos identitásukban az egyházakhoz kötődők – aránya nem változott, inkább enyhe növekedést mutatott, a vallásos identitásukban a

maguk útját járók aránya csökkent, a nem vallásosak aránya pedig nőtt 2008-ig (későbbre vonatkozó adataink nincsenek).

Ezzel párhuzamosan mind az egyházi kultúrához való kötődés (amit a felekezethez tartozás fejez ki), mind az egyházi vallásgyakorlatok látogatottsága csökkenő tendenciát mutat,⁸ különösen 2010 után. A legfrissebb adatok az intézményes vallásosság erodálódását, a vallástalanság terjedését mutatják. Kérdés, hogy ezek a tendenciák csak átmenetiek lesznek, vagy tartósan megmaradnak a magyar társadalomban.

A vallásosság intézményhez nem kötött formái

2008-ig az istenhit, túlvilágban való hit és magán ájtatosság erősödését tapasztaltuk, így azt gondoltuk, hogy az intézményes vallásgyakorlat erodálódása nem a vallásosság háttérbe szorulását, hanem inkább egy vallási individualizációt, intézményektől eltávolodást és a vallásosság erőteljesebben egyéni igényekre szabását jelentette.

Megmutatkozott ez az ima és meditáció gyakoriságának növekedésében (arra az ISSP-kutatásokban feltett kérdésre, hogy szokott-e imádkozni, meditálni, elmélkedni vagy valami hasonlót tenni, 1991-ben a válaszadók 57, 2008-ban 63%-a válaszolt igennel) és a hitre való fogékonyság, nyitottság

erősödésében, amely érintett olyan nem kifejezetten kereszténységhez köthető hittartalmakat is, mint például a szellemi lénybe vagy életerőbe vetett hit, amely különösen nagy mértékben, 9-ről 23%-ra nőtt 1991 és 2008 között (Rosta–Földvári 2014).

Sajnos az ESS-ben csak kevés olyan kérdést tettek fel, amely a vallásosság intézményhez nem köthető megnyilvánulási formáira kérdez rá, így a legújabb tendenciákra vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésre, de a vallásosság szintjére és az ima gyakoriságára vonatkozó kérdés megvizsgálható.

A *vallásosság szintjére* vonatkozó önbesorolási kérdésre⁹ adott válaszok megoszlása szerint a vallásosság szintjének alakulásában nem figyelhető meg jelentős ártrendeződés 2002–2012 között. A válaszadók nagyjából egynegyede jelöli meg a skála 7 és a feletti értékeit, vagyis gondolja magát jelentős mértékben vallásosnak, körülbelül egyharmada jelöli meg a három középső értéket, és valamivel több mint 40%-a a 0–4 értékeket, amelyek a vallásosság alacsony szintjét vagy hiányát jelzik. 2008-at követően az egyetlen említésre méltó változás a nagyon vallásos kategória megfeleződése (8-ról 4%-ra).

Ha az *ima* gyakoriságát tekintjük, 2002–2010-ig inkább stagnálásról beszélhetünk, kisebb növekedésekkel és csökkenésekkel, 2010 után viszont jelentős mértékben lecsökkent a naponta imádkozók aránya (19-ről 13%-ra), ezzel párhuzamosan enyhe növekedés figyelhető meg a ritkán és soha nem imád-

kozók és a nem válaszolók arányában (3. ábra).

Úgy látszik, hogy akár a vallásosság szintjét, akár az ima gyakoriságát vizsgáljuk, az ESS adatai szerint az utóbbi években az intenzív vallásosság viszszaesése figyelhető meg, miközben az „ellenkező oldal” kategóriáiban enyhe növekedés tapasztalható.

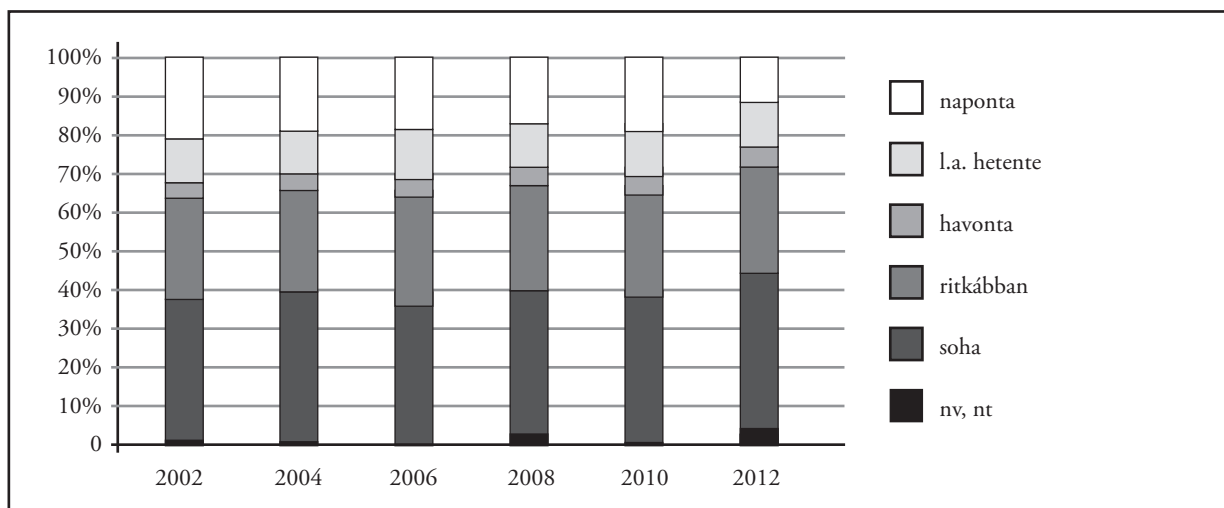
Mindez megkérdőjelezi, hogy a vallásosság változásában pusztán csak privatizáció, intézményektől távolodás zajlana, inkább azt erősíti meg, hogy egy kezdődő elvallástalanodási folyamat jeleit tapasztaljuk. Korai lenne azonban egyetlen kutatás néhány vallásosságra vonatkozó kérdésére kapott eredményei alapján messzemenő következtetéseket levonni.

Azt, hogy hitek tekintetében történt-e az elmúlt években számottevő változás, sajnos, nem tudjuk megválaszolni, mert a legfrissebb országos adatok 2008-ból származnak.

Feltettek ugyanakkor néhány hitre vonatkozó kérdést az Ifjúság 2012 vizsgálatban. Ezeket az adatokat akkor is érdemes megemlíteni, ha tudjuk, hogy az ifjúságra vonatkozó eredmények nem feltétlenül jelöli az országos folyamatoknak (ezen belül a jövőben várható trendeknek¹⁰). A vizsgálat adatai szerint a különböző hitek (mágia, kabala, talizmán, horoszkóp, szeplőtelen fogantatás, lélekvandorlás, UFO, ördög, telepátia, pokol, szentháromság, feltámadás, csodák, szentek, halál utáni élet, mennyország, isten) tekintetében az általánosan megfigyelhető változás a nem hívők arányának növekedése (Rosta 2013b).

3. ábra

Milyen gyakran szokott imádkozni (a vallási szertartásokon való részvételt nem számítva)?

Forrás: ESS 2002-12

Mivel az általunk vizsgált, 2012-es felvételekben csak kevés vallásosságra vonatkozó kérdést tettek fel, óvakodnunk kell attól, hogy ezen néhány kérdésre vonatkozó eredmény alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le a vallásosság alakulására vonatkozóan. Ugyancsak óvatosságra int a nem válaszolók viszonylag magas aránya. Ugyanakkor az a tény, hogy az eredmények a különböző kérdéstípusoknál ugyanabba az irányba, az elvállaltalanodás irányába mutatnak, mindenképp figyelmet érdemel.

Vajon ez valóban a vallás iránti közömbösség elterjedését mutatja, vagy a vallási kultúra egy olyan változásáról van szó, amit nem vagyunk képesek megragadni? Kérdés az is, hogy a megfigyelt változás mennyiben bizonyul tartósnak, és miként ágyazódik be az utóbbi évek hazai gazdasági-társadalmi folyamataiba. E kérdések megválaszolásához további vizsgálatok szükségesek.

A kutatások egy lehetséges iránya: a spiritualitás vizsgálata

A vallásszociológia egy fontos feladata ma az, hogy a korábbiak mellett új utakat is találjon a vallásosság vizsgálatához. Aláhúzza ennek fontosságát, hogy az intézményhez kötöttség, a hagyományos vallási kultúra egyre inkább háttérbe szorul, miközben a vallásosság más formái erősödni látszanak,¹¹ hogy az „egyháziasan vallásosak” vallásossága is egyre inkább eklektikussá válik, a fogalmak jelentése elmosódik; és végül: a nem kifejezetten keresztény (de esetleg azt is beépítő) megközelítések egyre inkább elterjednek (Tomka 2001, 2010b, 2011; Földvári–Rosta 2004).

Bár nagyon fontos látni, hogyan alakul a vallási jelenségek eddig vizsgált köre, a korábbi kutatási irányok kiegészítése, közelítése az emberek tapasztalataihoz, élményeihez éppolyan fontos. Általánosabb, a változások mibenlétét jobban megragadni képes megközelítésekre, fogalmakra lenne szükség. Olyan megközelítésekre, amelyek kevésbé alapoznak az intézményekre és hagyományokra, és jobban a vallásosság megélésének formáira, színeire, az emberlét minőségére.

A vallásszociológia számára is termékeny megközelítés lehet a pszichológia területéről az 50-es-60-as évektől a humanisztikus pszichológia kialakulásával összefüggésben útjára indult spiritualitás-koncepció¹² (Horváth-Szabó et al. 2009).

A vallásossághoz hasonlóan a spiritualitásra sem adható egyetlen konkrét meghatározás, a különböző szerzők megközelítésében más-más elemek a hangsúlyosak.

Általánosan elmondható azonban, hogy a spiritualitásban az fejeződik ki, ahogyan magunkat, a környező valóságot és az eseményeket, vagyis: az életet megéljük és értelmezzük. A fogalom a személy transzcendens iránti nyitottságára, az események és általában az élet tágabb, transzcendens keretekben való megélésére, a hétköznapi túlmutató valóságba lépésre utal (Benkő 2004).

A spiritualitással kapcsolatban a szakirodalomban megjelenő megközelítések a teljesség igénye nélkül: a Szent keresése; a transzcendens világgal és minden létezővel való összekötöttség élménye; az események és az élet értelmének kutatása; univerzális emberi jelenség, amely nagy energiákat képes mozgósítani, hat a gondolatokra, érzelmekre, viselkedésre; motivációs erő; intelligenciátényező; a személyiség önálló dimenziója; az emberiség központi fejlődési dimenziója (Tomcsányi et al. 2010, Tomcsányi et al. 2011, Horváth-Szabó et al. 2009).

A spiritualitás és vallásosság egymást átfedő, de különböző fogalmak. Míg a spiritualitás inkább a gondolatok, érzések és tapasztalatok szintjén megjelenő emberi útkeresés, a vallásosság fogalmában az intézményes és közösségi jelleg a hangsúlyosabb (Pikó et al. 2011, Tomcsányi et al. 2010). A spiritualitás tekinthető egy eleve bennünk lévő vágyakozásnak a transzcendensre, önmagunk meghaladására, az élet értelmének keresésére (Horváth-Szabó et al. 2009), a vallásosság megkülönböztető jegye ehhez képest, hogy egy konkrét kulturális hagyományhoz, közösséghez, esetenként szervezethez köthető. A vallás Tomka Miklós meghatározásában egy társadalmi-kulturális rendszer, amely magába foglalja a vallási kultúrát (közös emlékezet, tudás, hit, erkölcs, hagyomány), a közös kultúrából kinövő azonos hitű közösséget és a vallási szervezet/intézményt is, amely a vallási kultúra és közösség ápolására jött létre (Tomka 2011). A vallásosság tehát jelent egy vallási közösséghez, intézményhez, hagyományhoz kötődést, ami a spiritualitást nem feltétlenül jellemzi.

A két fogalom metszéspontja az ún. „teisztikus (Isten központú) spiritualitás”, amely a személyesen megélt Istenhez fűződő kapcsolathoz köthető, és amely, azon túl, hogy a spiritualitás körébe tartozik, a központja, szíve a vallásosságnak is.

A spiritualitásnak emellett vannak vallásossághoz nem köthető „világi formái”, amelyekre Horváth-Szabó Katalin és szerzőtársai a „természetes spiritualitás” kifejezést használták. Ilyen például a természettel megélt egység, a szelf és az univerzum közti határok elmosódása, az ihletesség, a szexualitás extázisa (Horváth-Szabó et al. 2009). A spiritualitás az élet megélésének módja, amely átszínezheti az eseményeket.

A spiritualitás, mint vallásszociológiában is alkalmazott értelmezési keret és kutatási terület jelentőségét aláhúzza a vallási individualizáció, a személyes élmények, kapcsolatok, relációk előtérbe kerülése és ezzel párhuzamosan az intézmények és hagyományok jelentőségének csökkenése a (poszt)modern társadalmakban. Nehézséget az okoz viszont, hogy természeténél fogva nehezen mérhető.

Mindazonáltal létezik két itthon is széles körben ismert és használt mérőeszköz. Az egyik a Paloutzian és Ellison nevéhez köthető ún. Spirituális Jólét Skála (*Spiritual Well-Being*) és annak rövidített változata (Buford, Paloutzian, Ellison). Az utóbbi két alskálát tartalmaz a vallásosságból fakadó és az egzisztenciális (a lét értelméhez kapcsolódó útkeresésre vonatkozó) jólétre vonatkozóan (Pikó 2011a,b). Az előbbi inkább a vallásosságban is jelen lévő teisztikus spiritualitásra, míg az utóbbi inkább a természetes spiritualitásra vonatkozik. A Rövidített Spirituális Jólét Skálát Pikó Bettina és munkatársai adaptálták magyarra (Pikó et al. 2011b) és alkalmazták a Szegedi Ifjúságkutatás 2010 felvételben (Pikó et al. 2011a,b).

A másik mérőeszköz R. L. Piedmont nevéhez köthető, és ahhoz az elmélethez kapcsolódik, miszerint a spiritualitás a személyiség egyik független, hatodik dimenziója az ún. „Nagy Ötön”¹³ kívül. A spiritualitás összetevői ebben a megközelítésben: az ima/meditáció által érzett beteljesülés (belső erő, békesség, érzelmi támogatás), az univerzalitás (az élet tágabb jelentéséhez és céljához kapcsolódóan magába foglalja, hogy minden élet kapcsolatban van, mindnyájunknak közünk van egymáshoz, és az emberiséghez fűződő érzelmi kapcsolatot), végül az összekötöttség, mely csoportokon, nemzedékeken átívelő kapcsolatot jelent (halottak emlékének ápolása, velük való kapcsolat). A Spirituális Transzcendencia Skála megbízhatósága és érvényessége magyar adatokon is igazolást nyert (Tomcsányi et al. 2011).

Spiritualitás az értékkutatásokban

Mindezidáig nem ismeretes olyan kutatás, amely országosan reprezentatív mintán vizsgálná a fenti

értelemben vett spiritualitás alakulását. Az értékekre és vallásosságra vonatkozó felvételek egyes eredményei azonban adatok szintjén is alátámasztják, hogy a terület kutatásra érdemes.

Az Értékváltozás Magyarországon kutatás 1978–2008 közötti időszakra vonatkozó adatai szerint a Rokeach-teszt célértékei között olyan értékek kerültek előtérbe, mint a bölcsesség, igaz szerelem, belső harmónia, boldogság és üdvözülés (Füstös–Szalma 2009, 14). Ebben az értékváltozásban megmutatkozik, hogy hangsúlyosabbá vált az, ahogy az életet megéljük, a hétköznapi valóságon túlmutató elemeivel együtt.

Az EVS 2008-ban arra a kérdésre, hogy mennyire tartja magát spirituális embernek, vagyis mennyire érdeklődik a szent dolgok, vagy a természetfeletti iránt, a válaszadók 26,0%-a választott határozott nemmel, tehát majdnem háromnegyedik számára valamilyen (még ha csekély) szinten is jelentőséggel bír a spiritualitás.

Ugyancsak az EVS 2008-ban a válaszadók közel kétharmada jellemezhető határozott istenhittel (ebből személyes istenben hisz 41,2%, szellemi lényben vagy életerőben 22,8%), és csak 15,5% nem hisz sem személyes istenben, sem szellemben vagy életerőben. Mindemellett a magyarok 63,4%-a szokott különféle gyakorisággal imádkozni, meditálni, elmélkedni vagy más hasonlót csinálni (ISSP 2008).

Ezek az adatok részben magukba foglalnak a teisztikus spiritualitáson kívüli területeket is. Sajnos a keresztény kultúrkörön kívülről kevés adatunk van. Az ISSP 1998 vizsgálat adatai, ahol ezotériával kapcsolatos kérdéseket is feltettek, azt mutatják, hogy a felnőtt magyar lakosság harmada-fele biztosan vagy valószínűleg igaznak tartja, hogy vannak jövőmondók (46%), imádsággal gyógyító emberek (34%), szerencsét hoznak néha az amulettek (34%), és a horoszkóp befolyásolhatja életünk alakulását (41%).

Összességében elmondható tehát, hogy az emberek jelentős része számára a természetfeletti való nyitottságnak bizonyos fokig jelentősége van.

A jövőben a nagy, országosan reprezentatív vallásszociológiai felvételekben érdemes lenne összekötni a hagyományos felvételi módszereket/kérdéseket a spiritualitás vizsgálatával, hogy empirikusan is megvizsgálható legyen, miképp viszonyulnak a spiritualitás kategóriái a vallásszociológiai típusokhoz. Ezáltal árnyaltabb képet kaphatnánk korunk elmosódónak látszó vallási kultúrájáról.

Egy ilyen kutatás haszna lehetne többek között, hogy plasztikusabb képet kaphatnánk arról, hogy mit is jelentenek a hagyományos kategóriák, a mai körülmények között mi ezek tartalma. Megvizsgálható lenne az is, hogy a hagyományos vallási típusok spiritualitása mennyiben tér el egymástól. Haszna volna továbbá, hogy a spiritualitásról kapott általános (országos reprezentatív vizsgálaton alapuló) kép kiegészíthetné, amit ma a hazai vallásosságról, vallási kultúráról tudunk, és adatokkal is gazdagítaná az itthon még éppen csak útjára indult spiritualitás-koncepciót.¹⁴

Irodalom

- Benkő Antal (2004): *Hit, vallás, spiritualitás*. Előadás a Katolikus Pszichológusok Baráti Körének 2004. őszi tartott tanulmányi napján.
- Földvári Mónika – Rosta Gergely (1998): A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. *Szociológiai Szemle* 1., 127–139. o.
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. *Szociológiai Szemle* 4., 20–33. o.
- Földvári, Mónika – Gergely Rosta (2004): Exploring Types of Religiosity. In Miklós Tomka (ed.) *Sociology of Religion in Hungary*. Pázmány Péter Catholic University, Budapest-Pilisbaba, 8–24. o.
- Földvári Mónika (2004): *Vallásosság és értékek együttjárása a magyar társadalom generációiban*. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Füstös László – Szalma Ivett (2009): Értékváltozás Magyarországon 1978–2008. In Füstös László – Szalma Ivett szerk.: *A változó értékrendszer 2009/1.*, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Társadalomtudományi Elemzések Műhelye (TEAM).
- Horváth-Szabó Katalin – Harmatta János – Tomcsányi Teodóra (2009): Teisztikus és humanisztikus spiritualitás. *Pszichoterápia* 18/3., 173–179. o.
- Könczei György (1999): Egyházak, rehabilitáció és mentálhigiéné. In Tomcsányi et al. (szerk.: *Tanakodó*, TF, Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, HÍD Alapítvány, Budapest, 51–68. o.
- Máté-Tóth András – Nagy Gábor Dániel (2013): A 2011-es népszámlálás vallási adatairól. *Egyház és Társadalom* 2013. 04. 04., <http://www.egyhazestarsadalom.hu/a-szemhataron-innen/egyeb-irasok/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairól/> [letöltés időpontja: 2014. 10. 20.]
- Molnár Adrienn – Tomka Miklós (1989): Ifjúság és vallás. *Világosság* 30(4), 246–256. o.
- Pikó Bettina – Kovács Eszter – Kriston Pálma (2011a): Sokszínű vallásosság és spiritualitás ifjúkorban: a vallásos hittől a lelki egészségig. *Társadalomkutatás* 29/4., 422–443. o.
- Pikó Bettina – Kovács Eszter – Kriston Pálma (2011b): Spiritualitás – vallás – egészség. Fiatalok mentális egészsége a spirituális jóllét mutatóinak tükrében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 12/3., 261–276. o.
- Rosta Gergely (2001): Ifjúság és vallás. in Laki et al. (szerk.) *Ifjúság 2000. Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 220–239. o.
- Rosta Gergely (2007): Ifjúság és vallás – 2004. *Új Ifjúsági Szemle* 5(1), 39–47. o.
- Rosta, Gergely (2012): Church and Religion in Hungary: Between Religious Individualization and Secularization. in
- Detlef Pollack – Olaf Müller – Gert Pickel (eds.): *The Social Significance of Religion in the Enlarged Europe*. Ashgate, 187–205. p.
- Rosta Gergely (2013a): Mi a gond a Népszámlálás vallási adataival? *Új Ember* 2013. 04. 14.
- Rosta Gergely (2013b): Hit és vallásgyakorlat. In Székely Levente szerk.: *Magyar Ifjúság 2012*, Kutatópont, Budapest, 316–330. o.
- Rosta Gergely – Földvári Mónika (2014): Fiatal felnőttek vallásosságának változása az ISSP- és az EVS-vizsgálatok tükrében. In Pusztai Gabriella – Lukács Ágnes szerk.: *KözössÉGte-remtők. Tiszteltetés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 129–149. o.
- Tomcsányi Teodóra – Ittész András – Horváth-Szabó Katalin – Martos Tamás – Szabó Tünde: A spiritualitás és a vallásosság kutatásának kulcskérdései és a Piedmont-féle Spirituális és Vallási Érzület Mérés skála. *Psychiatria Hungarica* 25(2), 110–120. o.
- Tomcsányi, T.–Martos–T.–Ittész, A.–Horváth-Szabó, K.–Szabó, T.–Nagy, J. (2011): A Spirituális Transzcendencia Skála hazai alkalmazása: elmélet, pszichometria jellemzők, kutatási eredmények és rövidített változat. *Pszichológia* 31, 2, 165–192. o.
- Tomka Miklós (1991): *Magyar Katolicizmus*. OLI Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest.
- Tomka Miklós (1996): A vallásszociológia új útjai. *Replika* 21–22. o.
- Tomka Miklós (2001): Hagományos (vallási) értékek a modern társadalomban. *Educatio* 10/3., 419–433. o.
- Tomka Miklós (2006): Az ifjúsági vallásosság három évtizede. *Új Ifjúsági Szemle* IV (2), 5–19. o.
- Tomka Miklós (2010a): Vallási helyzetkép – 2009. In Rosta Gergely – Tomka Miklós szerk.: *Mit értekelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 401–425. o.
- Tomka Miklós (2010b): *A „keresztény társadalom” vége, és ami utána következik*. Az MSZT Vallásszociológiai Szakosztályának 2010. november 8-ai műhelyén elhangzott előadás.
- Tomka, Miklós (2011): *Expanding Religion. Religious Revival in Post-Communist Central and Eastern Europe*. Berlin, De Gruyter.

Jegyzetek

- 1 Egy önkitöltős kérdőív esetén sokkal szabadabbnak érzik magukat a válaszadók arra, hogy egy-egy kérdésre ne válaszoljanak, mintha kérdezőbiztos tenné fel a kérdéseket. (Az Ifjúság 2012-nél a vallás blokk önkitöltős volt, a 2011-es népszámlálásnál pedig lehetőség volt a kérdőív online kitöltésére.)
- 2 Az, hogy egyre kevesebben vallják magukat valamely egyházhoz tartozónak, nem jelenti ugyanakkor azt, hogy az egyházak presztízse más intézményekhez viszonyítva csökkenőben lenne. Magyarországon – szemben Nyugat-Európával – a profán intézmények átlagos presztízst még mindig messze meghaladja az egyházba vetett bizalom: 1981-ben a profán társadalmi intézmények átlagos presztízse 63,4%-át érte el az egyház, 1991-ben 1,42-szeresét, 1998-ban 1,37-szeresét, 2008-ban 1,48-szorosát. Az oktatásügyet és a rendőrséget követően az egyház az az intézmény, amelyben a leginkább bíznak az emberek (Tomka 2010a).
- 3 Ugyanakkor figyelmet érdemelnek azok a jelek, amelyek épp a kisebb egyházak számarányát meghaladó társadalmi jelentőségét tükrözik. Ha például a Központi Statisztikai Hivatal 1%-okra vonatkozó nyilvántartását is figyelembe vesszük, az egyházaknak nyújtott támogatásának messze átlagon felüli növekedése figyelhető meg bizonyos egyházaknál (ilyen pl a Magyarországi Krisna Tudatú Hívők Közössége, vagy a Hit Gyülekezete). Bár ez részben a támogatók társadalmi státuszát fejezi ki, érdemes felfigyelni rá (Rosta 2012). (Az adatok tanúsága szerint 2012-ben a Hit gyülekezetéhez tartozók számaránya 0,2%, a Krisna tudatú hívek számaránya pedig 0,1% volt (a teljes mintában ESS 2012, N=2014). Az egyes vallási intézmények társadalmi jelentőségét növelhetik a társadalom tagjainak nyújtott különböző szolgáltatások/szolgálatok, például a karitatív tevékenységek. Széles körben ismert például a Krisna tudatú hívek ebédosztása, vagy a Baptista Szeretetszolgálat tevékenysége (lásd még: Könczei 1999).
- 4 „Van-e olyan vallás vagy vallási felekezet, amelyhez tartozónak tekint magát?”
- 5 A kérdés egy gyakran használt változata:
Ezek közül melyikkel tudná magát a legjobban jellemezni?
 1. Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem.
 2. Vallásos vagyok a magam módján.
 3. Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e.
 4. Nem vagyok vallásos, engem ihjesmi nem érdekel.
 5. Nem vagyok vallásos, meggyőződéseim szerint a vallásnak nincs igaza.
 A kérdést ebben a formában tették fel pl. a Család-ISSP és Párttagság kutatásokban, hasonló formában, „Egyéb” lehetőség-gel kiegészítve pedig a Magyar Közvéleménykutató Intézet számos kutatásában (pl. Világkiállítás 2–3, Stílusok, Motivációk, Tendenciák, Hatalom, Gazdaság 88/2–4.)
- 6 Az Ifjúság 2012 adatfelvétel 15–29 éves korcsoportra vonatkozó eredményei ugyanakkor hasonló, az intézményekhez nem kötődő vallásosságot érintő elvállaltalanodási folyamatot rajzolnak ki.
 Bár a nem válaszolók 2012-ben relatíve magas (7%-os) aránya megnehezítette az adatok értelmezését, akár a teljes mintát, akár az érdemi választ adókat tekintjük, megállapítható, hogy a magukat egyházasan vallásosnak tartók aránya 2008-hoz képest nem változott, ugyanakkor a másik vallásos kategória, a maguk módján vallásosak aránya jelentős csökkenést mutat 2008–12 között, akkor is, ha csak az érdemi választ adók adatait hasonlítjuk össze. A kategóriába 2008-ban még a válaszadók 43%-a sorolta magát, 2012-ben alig egyharmada. Ezzel párhuzamosan a másik végleten a határozottan más meggyőződésűek aránya gyakorlatilag nem változott, viszont a nem vallásosak aránya lényegesen megnőtt 2008-hoz viszonyítva (Rosta 2013b).
- 7 Az Ifjúság 2012 vizsgálat adatai azt mutatják, hogy a fiatalok körében tapasztalható tendenciák ettől némiképp eltérnek. Ha a templombajárási arányokat tekintjük, 2008-hoz képest a templombajárási arányok csökkenése elsősorban a rendszer-telen vallásgyakorlókat érintette, ezzel párhuzamosan pedig jelentősen megnőtt a fiatalok körében azok aránya, akik soha nem járnak templomba (Rosta 2013b).
- 8 Ez azt is jelenti, hogy az „egyháziasan vallásos” fogalom tartalma is változóban, elmosódóban van, az egyházas vallásosság kritériumai fellazulni látszanak a közvéleményben.
- 9 „Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhoz vagy felekezethez, mennyire tartja vallásosnak magát?” A válasz tízfokozatú skálán adható meg: 0: egyáltalán nem vallásos, 10: nagyon vallásos. (http://ess.tk.mta.hu/wp-content/uploads/2013/10/ESS_6_magyar_kerdov.pdf)
- 10 Az ifjúság vallásosságára gyakran úgy tekintenek, mint ami megmutatja a jövőben várható trendeket. Ez jelentős részben így is van, hiszen vitathatatlan a vallási szocializáció jelentősége a későbbi életút szempontjából (Rosta 2013b), ugyanakkor más hatások is érvényesülhetnek. Ahhoz, hogy bármit állíthassunk a vallásosság időbeli alakulásáról, három hatást kell figyelemmel kísérnünk: az életkor hatását (a vallásosság változik az életkor növekedésével), a történelmi hatásokat (amelyek minden korcsoportban változást idéznek elő) és a generációs hatásokat, amelyek abból adódnak, hogy egy adott korcsoport tagjai a szüleikétől eltérő társadalmi közegben szocializálódnak és élnek (Földvári 2004). Az ifjúságra vonatkozó adatok tehát nem interpretálhatók automatikusan jövőbeli tendenciákként.
- 11 Legalábbis 2008-ig, mivel ennél frissebb, teljes népességre reprezentatív adataink még nincsenek.
- 12 Ekkortól jelentek meg az első empirikus eredmények az Egyesült Államokban (Tomcsányi et al. 2010).
- 13 „Big Five”, a személyiség öt alapidimenziója: extraverzió, neuroticizmus, barátságosság, lelkiismeretesség, tapasztalati nyitottság (Tomcsányi et al. 2011).
- 14 A nemzetközi konferenciák (ISA, Oxfordi Kerekasztal, ISORECEA) 2014-es témái is mutatják, hogy a kérdéskör releváns. A konferenciák tematikájában egyfelől megjelenik, hogy érdekes megvizsgálni, mi történik a modern, globalizálódó környezetben a vallásosság intézményes képviselésével és a vallásossággal, másfelől az is hangsúlyos, hogy a vallásosságon túl érdemes egy tágabb, általánosabb spiritualitás-megközelítést is alkalmazni.